

KS. ANASTAZY NADOLNY

ORGANIZACJA DUSZPASTERSTWA POLSKIEGO NA TERENIE NIEMIEC ZACHODNICH 1945-1975

W chwili zakończenia działań wojennych na terenach byłej Rzeszy Niemieckiej znajdowało się przeszło 2 mln Polaków, a wśród nich ok. 850 księży polskich (w Dachau ok. 800). Większość księży, zanim wróciła do Polski lub wyemigrowała wraz z ludnością do innych krajów, oddała się pracy duszpasterskiej wśród rodaków w Niemczech. W tym celu przede wszystkim stworzono ramy organizacyjne duszpasterstwa i na tej bazie rozwijano działalność duszpasterską, społeczną, oświatową, charytatywną itp *. Zadaniem niniejszego artykułu jest przedstawienie polskiej organizacji duszpasterskiej na terenie Niemiec Zachodnich po 1945 r. Jest to fragment obszerniejszej pracy, obejmującej całość duszpasterstwa polskiego w Niemczech Zachodnich.

1. POCZĄTKOWE DUSZPASTERSTWO NIEZORGANIZOWANE **

Wstępne inicjatywy organizacyjne życia religijnego na terenie Niemiec Zachodnich rozpoczęły się zaraz od pierwszych dni po wyzwoleniu.

* Na temat polskiego duszpasterstwa w Niemczech ukazały się dotychczas 2 artykuły, są to ks. E. Lubowieckiego. *Duszpasterstwo po II wojnie*. „Polak w Niemczech” 50 : 1872 s. 14-16) oraz ks. J. Śliwańskiego i ks. A. Weissa. *Z dziejów duszpasterstwa polskiego w Niemczech Zachodnich*. W: *Studia Polonijne*. T. 1. Lublin 1976 s. 142-148). Autorzy omówili całość zagadnienia, natomiast sprawy organizacyjne z konieczności potraktowali skrótowo, dlatego uważam za celowe pogłębianie, oparte na źródłach archiwalnych, przedstawienie powyższego problemu.

** Skróty.

BAOR

— British Army of Rhine, Brytyjska Armia Renu.

DP

— Displaced Persons, wysiedleńcy przymusowi ludność cywilna, która znalazła się na terenie Niemiec jako więźniowie obozów koncentracyjnych i zesłani na przymusowe prace. Byłych jeńców wojskowych określano mianem PWX.

Księża polscy, którzy przebywali w obozach koncentracyjnych i jenieckich oraz na przymusowych robotach, od razu gorliwie zabrali się do pracy duszpasterskiej wśród uwolnionych rodaków. Do chwili mianowania bpa Józefa Gawliny ordynariuszem dla Polaków w Niemczech, a praktycznie do chwili jego przybycia do Niemiec i powołania kurii biskupiej, praca duszpasterska nie miała charakteru ściśle zorganizowanego. Idąc za nakazami własnej gorliwości i realizując postulatory oraz cele swego powołania, księża organizowali sami, każdy na własną rękę, pracę duszpasterską.

W myśl wymagań Kodeksu Prawa Kanonicznego do publicznego wykonywania służby Bożej, a w szczególności jeśli chodzi o sakrament pokuty i małżeństwa, do ważnego ich administrowania konieczna jest jurysdykcja od miejscowego biskupa, ordynariusza danej diecezji. Aby ten wymóg prawa kościelnego spełnić, księża udawali się do niemieckich kurii biskupich po jurysdykcję. W oparciu o tę jurysdykcję, którą zresztą bez trudności otrzymywali¹, organizowali duszpasterstwo w terenie, w poszczególnych polskich ośrodkach (obozach). W grudniu 1945 r. w 694 ośrodkach sprawowało funkcje duszpasterskie 502 kapłanów².

Duszpasterstwo polskie w początkowym okresie (kwiecień — czerwiec 1945) różnie kształtowało się w poszczególnych strefach okupacyjnych Niemiec, dlatego też wydaje się tu celowe osobne omówienie tej sytuacji w każdej z nich.

a) STREFA AMERYKAŃSKA I FRANCUSKA

W końcovej fazie prawie wszyscy polscy księża, na terenie stref okupacyjnych amerykańskiej i francuskiej, znajdowali się w obozie koncen-

DPZ	— „Duszpasterz Polski Zagranicą”.
dz.	— dziekan, akta dziekańskie w archiwum Kurii Biskupiej dla Polaków we Frankfurcie n. Menem.
dz. Wojc. 1-16	— akta dziekańskie ks. Jana Wojciechowskiego w kurii.
KBP	— Kuria Biskupia dla Polaków w Niemczech. Frankfurt n. Menem.
WPD	— „Wiadomości Polskiego Duszpasterstwa R. K. na Strefę Brytyjską” wydawał ks. dziekan Jan Wojciechowski TJ.
WUBO	— „Wiadomości Urzędowe Biskupa Ordynariusza dla Polaków w Niemczech.
o.	— obóz, akta obozów (ośrodków polskich) w kurii.

¹ Ks. J. S z y m a s z e k. *Sprawozdanie duszpasterskie za r. 1945*. Augsburg 3 I 1946 (KBP: dz. Iwański); ks. F. Małecki do ks. Lubowieckiego. Monachium 30 XI 1945 (KBP: o. Monachium); „Polska Chrystusowa” 1:1945 nr 8 s. 7; *Polacy w Niemczech*. Praca zbiorowa. Londyn 1948 s. 21.

² Ks. E. L u b o w i e c k i. *Duszpasterstwo po II wojnie*. „Polak w Niemczech” 50:1972 s. 15.

tracyjnym w Dachau. Obóz ten został wyzwolony 29 IV 1945 r. Z powodu epidemii tyfusu władze amerykańskiej zarządziły kwarantannę i nikomu nie pozwalały opuszczać ośrodka³. Od pierwszych dni po uwolnieniu księży nadali życiu obozowemu formę organizacyjną. Na swych reprezentantów (dziekanów) wybrali ks. Franciszka Jedwabskiego i ks. Edwarda Lubowieckiego. Następnie powołano do życia Przedstawicielstwo Duchowieństwa Polskiego w Dachau (Collegium Delegatum romano-catholici Cleri Poloni in Castris Dachau). W jego skład weszli reprezentanci wszystkich diecezji i zgromadzeń zakonnych. Prezesem został ks. Franciszek Korszyński, rektor Seminarium Duchownego we Włocławku, a wiceprezesem ks. F. Jedwabski.

Wiadomo, że więźniowie w obozach koncentracyjnych byli tylko numerami, stąd też księży nie posiadali żadnych dokumentów. Aby ułatwić im pracę po opuszczeniu obozu i powrót do kraju, Przedstawicielstwo postarało się o wydrukowanie legitymacji kapłańskich, w które zaopatrzoneo wszystkich księży. Legitymacja wystawiona była w 3 językach: polskim, łacińskim i angielskim oraz zaopatrzona w pieczęć z łacińskim napisem: „Collegium Delegatum rom.-cath. Cleri Poloni in Castris Dachau”⁴.

W końcu maja i pierwszych dniach czerwca mieszkańców obozu przewieziono do pobliskiego Freimannu, gdzie wszystkich umieszczono w dawnych koszarach SS. W celu prowadzenia pracy duszpasterskiej ks. Lubowiecki udał się natychmiast do Linzu w Austrii⁵, a ks. Jedwabski zorganizował Centralę Duszpasterstwa Polskiego, na czele której stanął jako dziekan⁶. Centrala była tymczasową naczelną instancją polskiego dusz-

³ Dzięki pomocy kapelana amerykańskiego ks. płka Laninga jako pierwsi opuścili obóz Dachau w dniu 5 maja księży: Jan Choiński, Szczepan Całujek, Czesław Kozal i Arkadiusz Tymiński. Rozpoczęli oni działalność duszpasterską, a przede wszystkim pracę w szpitalu obozowym w Allach (filia Dachau) k. Monachium. („Słowo Polskie” 1: 1945 nr 24 s. 9). Również jako jeden z pierwszych wy dostał się z obozu ks. Alojzy Kałduński, który zaczął organizować duszpasterstwo wśród Polaków w Monachium. Pierwsze nabożeństwo odprawił w dzień Zesłania Ducha Św. 20 V, w zniszczonej hali na Tegernseer Landstrasse, przy bardzo licznym udziale rodaków (*List ks. Kałduńskiego do autora*. Wejherowo 25 II 1976). Por. T. Musioł. *Dachau 1933-1945*. Katowice 1971 s. 268.

⁴ Informacja uzyskana od ks. Lubowieckiego (Frankfurt 2 V 1975). Pismo do ordynariatu biskupiego w Monachium podpisane przez ks. F. Jedwabskiego i ks. E. Lubowieckiego. Dachau 26 V 1945 (KBP o. Dachau); Bp F. Korszyński. *Jasne promienie w Dachau*. Poznań 1957 s. 131-139. Z tytułem „dziekana” *per se* nie wiązały się te uprawnienia, jakie przyznaje temu urzędowi Kodeks Prawa Kanonicznego.

⁵ Informacja uzyskana od ks. Lubowieckiego (Frankfurt 2 V 1975); WUBO 1: 1945 nr 1 s. 5.

⁶ Pismo ks. Jedwabskiego. Freimann 10 VI 1945 (KBP: o. Dachau).

pasterstwa w Niemczech. Reprezentowała ona duszpasterstwo polskie wobec władz alianckich, niemieckiej hierarchii kościelnej, Komitetów Polskich w poszczególnych ośrodkach oraz regulowała sprawę obsady placówek duszpasterskich w Niemczech i Austrii. Praktycznie jednak zakres jej działalności ograniczał się tylko do strefy amerykańskiej i częściowo francuskiej. Do Centrali kierowano liczne prośby ze wszystkich stref zachodnich o duszpasterzy, często przysyłając po nich samochody. Wielu księży wyruszało w teren na własną rękę, zwykle autostopem. Jeden z księży wspominając te dni tak pisze: „Każdą odjeżdżającą grupę żegnał ks. kan. Jedwabski dając na drogę prócz serdecznego uścisku i błogosławieństwa ojcowskiego kilka stron rytuału, powielonego na starych esesmańskich formularzach. To było całe wyposażenie jeszcze w pasiak ubranego duszpasterza. Nawet katechizmu nie mógł ze sobą zabrać, bo go nie było”⁷.

Z czasem sprawę pomocy duszpasterskich, choć w skromnym zakresie, zaczęto organizować, korzystając zwłaszcza z pomocy PCK (londyński) i II Korpusu Polskiego stacjonującego we Włoszech. Od samego początku księża przysyłali do Centrali sprawozdania ze swej pracy duszpasterskiej w terenie.

Centrala Duszpasterstwa Polskiego rozwiązała się z chwilą powołania do życia w lipcu kurii biskupiej.

W strefie francuskiej duszpasterstwo rozpoczął organizować ks. Józef Styp-Rekowski, późniejszy dziekan na tym terenie i prezes Związku Polaków w Niemczech⁸.

b) STREFA BRYTYJSKA

Nieco odmiennie przebiegał proces organizacyjny polskiego duszpasterstwa w strefie brytyjskiej. Na terenach tych znajdowało się ok. 45 księży polskich na przeszło pół miliona Polaków zgromadzonych w ok. 400 ośrodkach. Zachodziła więc konieczność sprowadzenia potrzebnej ilości księży z Freimannu. Znaczna odległość, trudności komunikacyjne i graniczne nie sprzyjały nawiązaniu łączności z Ceneralą Duszpasterską. Mi-

⁷ Ks. H. Malak. *Kronika rzymskokatolickiej placówki w Heilbronn-Priesterwald* od 26 VI 1946 do 1 III 1948 s. 9 (KBP o. Heilbronn); „Polska Chrystusowa” 1945 nr 8 s. 8, nr 9 s. 8.

⁸ „Duszpasterstwo w Ravensburgu objąłem dnia 4 lipca br. po ks. Styp-Rekowskim, który upoważniony przez ordynariusza diecezji rothenburskiej, zaopatrzył mnie we wszystkie potrzebne jurysdykcje” (ks. A. Peikert. *Sprawozdanie z pracy duszpasterskiej w Ravensburgu i Weingarten*. (Ravensburg 2 IX 1945 KBP o. Ravensburg); ks. J. Styp-Rekowski do bpa Gawliny, wrzesień 1945 (tamże dz. Styp-Rekowski 1). Por. WUBO 24 : 1969 nr 3 s. 1.

mo usiłowań nie można było również nawiązać kontaktu z Kurią Biskupią Polową w Londynie, ani z samym biskupem Józefem Gawliną. W tej sytuacji zaofiarowali swą pomoc w pośredniczeniu kapelani angielscy. Naczelnym kapelanem wojsk brytyjskich ks. płk O'Carrel, do którego udał się z początkiem maja 1945 r. ks. Jan Wojciechowski, oświadczył, że od siebie daje polskim księżom wszelkie upoważnienia, jakie dać może, natomiast przez swego zastępcę ks. Dowlinga będzie starał się dopomóc w nawiązaniu łączności z biskupem Gawliną, co rzeczywiście zostało uwieńczone pomyślnym skutkiem. Na początku czerwca ks. Dowling wrócił z wiadomością, że biskup wszystkim księżom polskim w Niemczech udziela jurysdykcji i uprawnień kapelanów kontraktowych⁹.

Najwięcej zasług dla zorganizowania duszpasterstwa w strefie brytyjskiej w pierwszym okresie położyli księża kapelani polskich jednostek wojskowych (I Dywizji Pancерnej, Samodzielnej Brygady Spadochronowej) z ks. płk. Franciszkiem Tomczakiem, jako dziekanem na czele oraz ks. ppłk. dr Janem Wojciechowskim TJ z obozu jenieckiego w Sandbostel¹⁰.

W maju 1945 r. ks. Wojciechowski nawiązał kontakt z ks. Tomczakiem. Na konferencji w Meppen ustalono, że ten ostatni tymczasowo stanie na czele duszpasterstwa w strefie brytyjskiej. Mimo licznych obowiązków duszpasterskich w I Dywizji Pancерnej ks. Tomczak z wielką energią zajął się tą sprawą. Ks. Wojciechowski w referacie wygłoszonym na konferencji w Quakenbrück w kwietniu 1946 r. powiedział o nim: „Włożył on dużo serca, zapału i wysiłku w sprawy obsady duszpasterskiej polskich ośrodków w strefie brytyjskiej. W naszej pamięci zapisał się on jako ten, który odegrał decydującą rolę w przyszłej działalności duszpasterskiej strefy brytyjskiej”¹¹.

Z polecenia ks. Tomczaka ks. Bronisław Chrostowski samochodami Dywizji Pancерnej sprowadził z Freimannu w kilku grupach (czerwiec-sierpień) prawie 200 księży. Duszpasterstwo I Dywizji Pancерnej zajęło się również zaopatrzeniem i rozmieszczeniem księży w terenie. Trzeba zaznaczyć, że ks. Tomczak działał bez specjalnego nakazu władz kościelnych. Jedynym jego mandatem była gorliwość kapłańska i życzenie dowódcy Dywizji gen. S. Maczka, a później gen. K. Rudnickiego, by ks.

⁹ Kapelan kontraktowy otrzymywał stopień wojskowy kapitana oraz umundurowanie i uposażenie, jakie otrzymywali byli jeńcy wojskowi, tzw. PWX.

¹⁰ Księża: Marcin Bronisław Chrostowski, Franciszek Mientki, Walenty Nowacki, Marian Kończewski, Józef Merda, Szczepan Rembowski, ks. J. Wojciechowski. *Dotychczasowa organizacja duszpasterstwa polskiego w strefie brytyjskiej i nowe problemy organizacyjne*. Referat wygłoszony na konferencji duszpasterskiej w Quakenbrück dnia 9 IV 1946 (KBP dz. Wojc. 2).

¹¹ Tamże.

Tomczak działał jako szef duszpasterstwa polskiego na terenie strefy brytyjskiej. Dopiero na początku czerwca ks. Tomczak otrzymał polecenie z kurii polowej z Londynu, by do czasu mianowania delegata biskupiego występował jako naczelny kapelan¹².

W prowincji Szlezwik-Holsztyn w chwili zakończenia działań wojennych znajdowało się pięciu księży polskich, więźniów oflagu XC w Lubece (ks. mjr Walerian Pączek, ks. Michał Drechny, ks. Bronisław Dambek, ks. Wincenty Marczuk i ks. Józef Wencki). Organizacji duszpasterstwa podjął się ks. Pączek po otrzymaniu od biskupa Gawliny uprawnień przekazanych mu przez ks. Chrostowskiego. Wydatną pomocą w tym względzie służyło dowództwo Polskiego Ośrodka Wojskowego w Lubece, na czele którego stał płk. Karol Ziemski¹³.

W pierwszej fazie organizowania duszpasterstwa polskiego w strefie brytyjskiej, obok wspomnianych wyżej polskich jednostek wojskowych, wielką pomoc okazała Polska Misja Wojskowa (z ramienia rządu londyńskiego) z siedzibą w Bad Oeynhausen i Misja Watykańska z siedzibą w Bergen-Belsen; ta ostatnia pomagała szczególnie w wyposażeniu liturgicznym.

Stałą organizację kościelną — z podziałem na dekanaty, senioraty i obwody duszpasterskie — w strefie brytyjskiej utworzono dopiero w sierpniu. Stan liczebny księży wynosił tu wówczas 257¹⁴.

2. USTANOWIENIE ORDYNARIUSZA DLA POLAKÓW W NIEMCZECH

Właściwa organizacja duszpasterstwa polskiego mogła nastąpić dopiero po nominacji ordynariusza. Orientując się w sytuacji ludnościowej wysiedleńców na terenach byłej Trzeciej Rzeszy oraz biorąc pod uwagę fakt, że wśród tych wysiedleńców najwięcej było Polaków i że oni właś-

¹² Ks. J. S z y m a ł a. *Okólnik do księży konfratrów na terenie okupacji brytyjskiej*. Polska Misja Wojskowa HQ BAOR 15 IX 1945 (tamże dz. Szymała); ks. J. Wojciechowski. *Sprawozdanie duszpasterskie z dekanatu na prowincję Hanower za czas od maja 1945 do 31 XII 1946*. WPD 3:1947 nr 4 (14) s. 5-7; ks. T. B o r z y c h. *Sprawozdanie duszpasterskie z dekanatu Westfalen-Nordrheinland za czas od kwietnia 1945 do 31 XII 1946*. Tamże s. 2; ks. P. K a j k a. *Duszpasterstwo polskie w Niemczech*. Frankfurt 1951 s. 2 (KBP Insp. 1 mps); WUBO 1:1945 nr 1 s. 6, nr 2 s. 4; „Polska Chrystusowa” 1:1945 nr 9 s. 5.

¹³ Ks. W. P a ą c z e k do kurii biskupiej. Rumpel 28 VIII 1945 i 30 VII 1945 (KBP dz. Pączek); t e n ż e. *Duszpasterstwo Polskiego Okręgu Wojskowego na terenie 8 Korpusu Brytyjskiego*. Wentorf 1946 s. 11-41.

¹⁴ 208 wyszło z obozów koncentracyjnych, 14 z obozów jenieckich, 6 z przymusowych prac, 29 przybyło z różnych stron (Holandia, Belgia, armia niemiecka itp.) ks. W o j c i e c h o w s k i. *Sprawozdanie*, jw. s. 8.

nie najbardziej wycierpieli od okupanta, Stolica Apostolska dekretem Sekretariatu Stanu z dnia 5 czerwca 1945 r. nr 3446/45, mianowała ks. bpa dra Józefa Gawlinę Ordynariuszem dla Polaków w Niemczech i Austrii. Otrzymał on jurysdykcję personalną nad ludnością polską na tych terenach. Utworzono w ten sposób tzw. ordynariat dla ludności polskiej w Niemczech, czyli formę duszpasterską podobną pod względem organizacyjnym do diecezji personalnej. Na tę decyzję Stolicy Apostolskiej pewien wpływ miało wstawiennictwo kard. Augusta Hlonda, który w tym czasie przebywał w Rzymie¹⁵.

Stosownie do brzmienia wyżej wymienionego dekretu jurysdykcja biskupa ordynariusza:

1. odnosiła się tylko do tych Polaków, którzy znaleźli się na terenach Rzeszy po 1 września 1939 r. (ob *notas belli causas*) jako jeńcy wojenni, więźniowie obozów koncentracyjnych i wywiezieni na przymusowe prace (nazywano ich powszechnie wysiedleńcami przymusowymi — DP, PWX). Nie obejmowała natomiast Polaków z tzw. Starej Polonii sprzed 1939 r.¹⁶;

2. odnosiła się tylko do Polaków wyznania rzymskokatolickiego¹⁷;

3. była zwyczajna (*ordinaria*), personalna (*personalis*) i łączna z biskupami ordynariuszami niemieckimi (*cumulativa*). Oznacza to, że tę samą jurysdykcję co bp Gawlina odnośnie Polaków posiadali także biskupi ordynariusze (i proboszczowie w swym zakresie) niemieccy. Polacy mogli zatem korzystać z posługi duchowej zarówno księży polskich, jak również

¹⁵ O abpie J. F. Gawlinie zob.: Załącznik nr 1; WUBO 1 : 1945 nr 1 s. 1; ks. E. Lubowiecki. *Sprawa duszpasterstwa wśród Polaków w Niemczech*. Frankfurt 17 VI 1947; Z. Kotkowski. *Biskup Polowy ks. Józef Gawlina*. Bagdad-Londyn 1964 s. 1-47; „Głos Katolicki” 6 : 1964 nr 40 s. 1-3; WUBO 1945-1964; DPZ 16 : 1965 nr 1; bp J. Gawlina. *Kler i Polacy w Niemczech*. „Tygodnik Powszechny” 3 : 1947 nr 42 s. 11.

¹⁶ Oczywiście polscy księża objęli opieką duszpasterską także starą Polonię (głównie westfalsko-nadreńską i hamburską), lecz swe obowiązki wykonywali w oparciu o jurysdykcję uzyskaną u ordynariuszów miejscowych (diecezje: Essen, Hildesheim, Kolonia, Münster, Paderborn). Wśród Polonii westfalskiej od początku pracowali głównie członkowie Towarzystwa Chrystusowego dla Polonii Zagranicznej: ks. Józef Okos (od września 1946) i ks. Wiktor Mrozowski (od grudnia 1946), ks. Jan Kubica (od 1951), później także inni chrystusowcy: ks. C. Kiek, ks. W. Przybylski, ks. W. Śliwa, ks. J. Zelewski, ks. Z. Supieta, ks. W. Hoffman, br. M. Wycisk. Od 1952 r. chrystusowcy mają w Essen własny dom zakonny, który stał się centrum duszpasterskim Polonii westfalskiej. *Pismo wikariusza gen. abpa Kolonii do ks. Mrozowskiego*. Köln 11 VIII 1952; ks. E. Lubowiecki. *Uwagi dotyczące Księżych Chrystusowców w Essen*. Frankfurt 13 XI 1958 (KBP Zakony); WPD 1946 nr 3 (13) s. 3; ks. J. Śliwański. *Polski zakon męski w Niemczech Zachodnich*. „Homo Dei” 43 : 1975 nr 4 s. 309.

¹⁷ Nie obejmowała więc np. Polaków wyznania greckokatolickiego. Posiadali oni swego delegata narodowego przy Misji Papieskiej w Niemczech; był nim ks. Michał Woyakowski.

miejscowych niemieckich, z czego oczywiście korzystali, zwłaszcza gdy w danej okolicy nie było polskiego księdza, albo w wypadkach, gdy powstał konflikt między Polakiem, a jego polskim duszpasterzem;

4. ze względu na zakres terytorialny, jurysdykcja ta obejmowała Polaków we wszystkich czterech strefach okupacyjnych Niemiec i Austrii. W praktyce jednak ograniczała się tylko do stref zachodnich, gdyż ze strefy radzieckiej bardzo szybko Polaków repatriowano i nie zachodziła tam potrzeba organizacji polskiego duszpasterstwa.

Warto zaznaczyć, że tylko Polacy otrzymali własną jurysdykcję z własnym ordynariuszem, bezpośrednio zależnym od Stolicy Apostolskiej. Dla wszystkich innych narodowości wyznania katolickiego, znajdujących się na omawianych terenach, Stolica Apostolska utworzyła Misję Papieską z odpowiednimi pełnomocnictwami. Poszczególne narodowości były reprezentowane w Misji przez swych delegatów narodowych. Kierownik Misji Papieskiej miał uprawnienia biskupa ordynariusza wobec wszystkich katolików wysiedleńców przymusowych na terenie byłej Rzeszy (z wyjątkiem Polaków)¹⁸.

Niezależna jurysdykcja przyznana Polakom stała się źródłem żalów biskupów niemieckich oraz petycji innych narodowości celem osiągnięcia podobnej. Stolica Apostolska wyjaśniając swą decyzję wskazywała na specjalne położenie Polaków w czasie wojny oraz ich nadzwyczajną liczbę w Niemczech¹⁹.

Kongregacja dla Nadzwyczajnych Spraw Kościelnych pismem z dnia 28 lutego 1946 r. rozszerzyła wymienione uprawnienia jurysdykcyjne, przyznając ordynariuszowi polskiemu wszystkie pełnomocnictwa, jakie zostały udzielone kierownikowi Misji Papieskiej²⁰. Uprawnienia te bp Gawlina subdelegował swemu wikariuszowi generalnemu²¹.

Po niezbędnych przygotowaniach w Rzymie bp Gawlina udał się do Niemiec i 25 czerwca 1945 r. przybył do Monachium. Działalność swą

¹⁸ Pismo kard. D. Tardiniego do mons. G. B. Montini Sostituto della Segreteria di Stato di Sua Santità. Vaticano 27 X 1945 (KBP Kuria Diec. oraz Nuncjatura); ks. Lubowiecki do ks. D. Ziarniaka we Fryburgu. Frankfurt 10 I 1946 (KBP o. Fryburg); „Słowo Polskie” 2 : 1946 nr 6 s. 8; *Internationale Konferenz der kath. DP-Geistlichen der Brit. Zone in Bad Driburg in der Zeit vom 8-12 III 1948 r.* Hannover 1948 s. 1-39.

Dla całości obrazu trzeba jeszcze dodać, że przy I Dywizji Panczernej w Meppen zorganizowano również duszpasterstwo dla Polaków wyznania ewangelickiego, tak wojskowych jak również ludności cywilnej. Duszpasterstwo to wydawało własne pismo pt. „Dobra Nowina” (1 : 1946 nr 1-6; „Biuletyn. Gazetka Polskiego Ośrodka Wojskowego” nr 121 1946 nr 19 s. 4).

¹⁹ Bp Gawlina do ks. Lubowieckiego. Rzym 20 III 1947 (KBP Gawlina 1).

²⁰ Zob. Załącznik nr; WUBO 2 : 1946 nr 1-6 s. 3.

²¹ Bp Gawlina do ks. Lubowieckiego. Rzym 1 III 1946 (KBP Gawlina 1); WUBO 2 : 1946 nr 1-6 s. 3.

rozpoczął, zgodnie z zaleceniem dekretu z 5 czerwca, od składania wizyt ordynariuszom diecezji, władzom okupacyjnym oraz od wizytowania poszczególnych ośrodków polskich. Celem ich było powiadomienie czynników oficjalnych o swej nominacji i sprawowanej funkcji, troska o polepszenie sytuacji Polaków w poszczególnych obozach oraz podniesienie stanu religijno-moralnego wśród Polaków²². Praca to była ogromna i trudna. O intensywności zajęć biskupa niech zaświadczy fakt, że do końca sierpnia zwizytował 63 polskie ośrodki, odbył szereg konferencji z wikariuszem generalnym (sprawy organizacyjne), z duchowieństwem, przedstawicielami hierarchii niemieckiej, wojskowych władz okupacyjnych oraz organizacji polskich²³. Także w późniejszych latach wielokrotnie przyjeżdżał na teren Niemiec Zachodnich, aby przeprowadzić wizytacje kanoniczne.

Dnia 23 lipca bp Gawlina wystosował odezwę do wszystkich duszpasterzy polskich, powiadamiając o swej nominacji. W odezwie biskup m. in. pisał: „Aczkolwiek nowy mój urząd jest tylko przejściowy, to przecież nakłada na mnie i na was, Czcigodni Księża, obowiązek ścisłej i zgodnej współpracy w duchu apostołskim wśród sytuacji niezmiernie trudnej”²⁴.

Mimo pozorów tymczasowości powyższy jurysdykcyjny stan prawny przetrwał 30 lat, tj. do końca 1975 r.²⁵

1 sierpnia 1952 r. papież Pius XII ogłosił konstytucję apostolską *Exsul familia*, którą generalnie uregulował sprawy duszpasterstwa emigracyjnego. Art. 17 § 2 konstytucji zniósł dotychczasowe uprawnienia wszystkich wizytatorów kanonicznych i delegatów narodowych. Dla Polaków uczyniono wyjątek. Pismem Kongregacji Konsystorialnej z dnia 4 sierpnia 1952 r. Stolica Apostolska utrzymała bez zmian jurysdykcję biskupa Gawliny nad Polakami wyznania rzymskokatolickiego w RFN²⁶.

21 września 1964 r. w Rzymie zmarł abp Józef Gawlina. Wydawało się że dotychczasowa bezpośrednia zależność od Stolicy Apostolskiej zostanie zlikwidowana, a w Niemczech Zachodnich zostanie utworzona Polska Misja Katolicka, podobnie jak to ma miejsce w innych krajach. Stało się jednakże inaczej. Po porozumieniu się z kard. Stefanem Wyszyńskim — Prymasem Polski i Duchowym Opiekunem Emigracji Polskiej oraz z hierarchią katolicką RFN, znając wyniki wieloletniej pracy dusz-

²² WUBO 1:1945 nr 1 s. 20-22; „Polska Chrystusowa” 1:1945 nr 9 s. 5.

²³ WUBO 1:1945 nr 1, 2; K o t o w s k i, jw. s. 7.

²⁴ WUBO 1:1945 nr 1, s. 2.

²⁵ Tj. do śmierci Wizytatora Kanonicznego dla Polaków w Niemczech i ordynariusza ks. Edwarda Lubowieckiego (12 XII 1975).

²⁶ Zob. Załącznik nr 2; *Sacra Congregatione Consistoriale*. Prot. N 497/52. Roma 4 Agosto 1952 (KBP Gawlina 2); bp J. G a w l i n a. *Do wszystkich Księżów Rektorów*. Roma 7 VIII 1952 (tamże); WUBO 9:1953 nr 8 s. 1.

pasterskiej polskich księży w Niemczech, Stolica Apostolska utrzymała nadal dotychczasowy stan prawny. Dekretem Sekretariatu Stanu z dnia 20 października 1964 r. wikariusz generalny ks. Edward Lubowiecki został mianowany Wizytatorem Kanonicznym i Ordynariuszem dla Polaków w Niemczech. Dekret przyznawał ks. Lubowieckiemu wszystkie władze i pełnomocnictwa, jakie posiadał dotychczasowy ordynariusz, dodając władzę ich subdelegowania. Ponadto dekret potwierdził wszystkie uprawnienia, z których jako wikariusz generalny dotąd korzystał²⁷.

Ten stan prawny pozostał bez zmian do śmierci ks. Lubowieckiego 12 grudnia 1975 r.

Po śmierci ks. Lubowieckiego duszpasterstwo polskie zostało zorganizowane na wzór innych krajów, tzn. utworzono Polską Misję Katolicką w Niemczech. Po uzgodnieniu zmian z kard. Juliuszem Doepfnerem, jako przewodniczącym Konferencji Episkopatu Niemieckiego, kard. Stefan Wyszyński powołał na stanowisko rektora Misji ks. prałata Stefana Leciejewskiego, dotychczasowego dziekana dekanatu bawarskiego i duszpasterza Polaków w Rosenheim. W styczniu 1977 r. siedzibę rektoratu przeniesiono do Freisingu k. Monachium.

Nowemu rektorowi Konferencji Episkopatu Niemieckiego nadała uprawnienia wikariusza generalnego diecezji niemieckich dla duszpasterstwa polskiego. Prawnie więc sytuacja pozostała bez zmian, z tym jednak, że władza wikariusza generalnego nie pochodzi teraz wprost od Stolicy Apostolskiej, ale od Konferencji Episkopatu, jak to ustanawia posoborowe ustawodawstwo. Takie ujęcie pozwoliło usprawnić całość duszpasterstwa polskiego oraz ułatwić duszpasterskie ujęcie również i ostatnio przybyłych do RFN osób polskiego pochodzenia²⁸.

3. ZORGANIZOWANIE KURII BISKUPIEJ

Celem zorganizowania regularnego duszpasterstwa bp Józef Gawlina w myśl *Kodeksu Prawa Kanonicznego* (kan. 363) powołał dnia 30 lipca 1945 r. kurię biskupią z tymczasową siedzibą we Freimannie k. Monachium. Dotychczasowy dziekan i kierownik Centrali Duszpasterstwa Polskiego w Niemczech ks. kan. Franciszek Jedwabski, został mianowany

²⁷ Zob. Załącznik nr 3; WUBO 19:1964 nr 1 s. 1; ks. E. Lubowiecki. *Mówi Ordynariusz dla Polaków w Niemczech*. W: *Panorama emigracji polskiej*. „Kalendarz Naszej Rodziny” 1968 s. 75; tenże. *Duszpasterstwo po II wojnie* s. 15; ks. J. Śliwański, ks. A. Weiss. *Z dziejów duszpasterstwa polskiego w Niemczech Zachodnich*. W: *Studia polonijne*. T. 1. Lublin 1976 s. 139–148.

²⁸ „Tygodnik Powszechny” 30:1976 nr 1 s. 7; DPZ 27:1976 nr 2 s. 232.

wikariuszem generalnym. Urząd ten pełnił do 13 listopada 1945 r.²⁹. Po jego wyjeździe wikariuszem generalnym biskupa został ks. Edward Lubowiecki, który dotąd pełnił obowiązki duszpasterskie i dziekańskie na okręg Linz w Austrii. Ks. Lubowiecki kierował kurią biskupią jako wikariusz generalny aż do śmierci bpa Gawliny w 1964 r.³⁰.

²⁹ O bpie F. Jedwabskim zob.: KBP Diec-Kuria; „Polska Chrystusowa” 1:1945 nr 8 s. 8; WUBO 1:1945 nr 1 s. 3-22 nr 2 s. 1 n.; „Rocznik Archidiecezji Poznańskiej” 1966 s. 19; „Tygodnik Powszechny” 29:1975 nr 28 s. 7; ks. W. R a c z k o w s k i. *Bp Franciszek Salezy Jedwabski 1895-1975*. „Przewodnik Katolicki” 1975 nr 31 s. 2.

³⁰ Ks. Edward Lubowiecki, urodzony 28 II 1902 r. w Kobyłanach k. Krakowa. Świecenia kapłańskie otrzymał w katedrze wawelskiej 20 IX 1924 r. Po święceniach kontynuował studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. W r. 1925 został wikariuszem w podkrakowskiej miejscowości Rudawie. Tegoż roku abp Adam Sapieha powołał go na swego kapelana i sekretarza. Wkrótce zakres pracy ks. Lubowieckiego rozszerzył się. W związku z organizowaniem Akcji Katolickiej objął stanowisko dyrektora archidiecezjalnego tej organizacji, administratora Domu Katolickiego, sekretarza generalnego Stowarzyszenia Mężów Katolickich oraz kierownika pierwszego w Polsce kinoteatru katolickiego. Mimo tych prac pełnił obowiązki sekretarza abpa Sapiehy. We wrześniu 1939 r. władze okupacyjne uwięziły go jako zakładnika. Po uwolnieniu, z polecenia arcybiskupa, niezwłocznie zajął się organizacją obywatelskiego komitetu pomocy dotkniętym wojną, kierował akcją pomocy dla zakładów opiekuńczych w Krakowie i okolicy, organizował kuchnie ludowe i pomoc dla więźniów. Tą działalnością zwrócił na siebie uwagę gestapo. Po kilkakrotnym przesłuchaniu, 10 X 1942 r. został aresztowany, poddany torturom w więzieniu w Mysłowicach, następnie w czerwcu 1943 r. przewieziony do obozu koncentracyjnego w Mauthausen, oddział Steyer. W grudniu 1944 r. został przewieziony do Dachau, gdzie przebywał do chwili uwolnienia. Zaraz po oswobodzeniu wraz z ks. Jadwabskim organizował polskie duszpasterstwo. Z chwilą zakończenia kwarantanny i likwidacji obozu w Dachau, orientując się, że w Mauthausen nie ma polskich księży, wyruszył tam na własną rękę, by prowadzić pracę duszpasterską wśród uwolnionych Polaków. Bp Gawlina mianował go 31 VII 1945 r. dziekanem okręgu Linz. 21 sierpnia wyznaczył go na następcę ks. Jadwabskiego. Urząd wikariusza generalnego objął 13 XI 1945 r. i sprawował do śmierci bpa Gawliny. Dekretem Sekretariatu Stanu z dnia 20 X 1964 r. papież nadał mu godność Protonotariusza Apostolskiego i mianował Wizytatorem Kanonicznym i Ordynariuszem dla Polaków w Niemczech. Funkcję tę pełnił aż do swej śmierci.

Za zasługi położone w dziedzinie zorganizowania duszpasterstwa i podniesienia moralności wśród polskich wsielców w Niemczech amerykańskie władze okupacyjne 14 III 1947 r. odznaczyły go medalem wolności „Freedom” z brązową palmą. W r. 1948 papież mianował go swym prałatem domowym. Po zorganizowaniu duszpasterstwa ks. Lubowiecki zamierzał wrócić do Polski, jednakże obowiązki stały na przeszkodzie temu. 20 IX 1974 r. obchodził 50-lecie kapłaństwa. Uroczystościom jubileuszowym przewodniczył kard. Karol Wojtyła. Po śmierci, która nastąpiła 12 XII 1975 r., ciało ks. Lubowieckiego sprowadzono do Polski. Uroczystości pogrzebowe odbyły się w katedrze wawelskiej, pochowany został na cmentarzu rakowieckim w Krakowie.

(KBP Gawlina 1; informuje uzyskane od ks. Lubowieckiego; „Linzner Diöze-

Monachium leżało zbyt daleko od większości polskich ośrodków duszpasterskich. Utrudniało to księżom nawiązanie i utrzymywanie kontaktów z kurią, dlatego też 21 sierpnia 1945 r., po rozmowach przeprowadzonych z amerykańskimi władzami okupacyjnymi (z gen. G. Pattonem, szefem sztabu gen. D. Eisenhowera, gen. W. Bedell-Smithem i jego zastępcą gen. Paulem) bp Gawlina zdecydował przeniesienie swego urzędu do bardziej centralnie położonego Frankfurtu n. Menem, w którym również mieściła się główna kwatera dowództwa wojsk amerykańskich³¹. Wikariusz generalny we wrześniu 1945 r. zostały przydzielony (attachowany) do tejże kwatery głównej i otrzymał stopień wojskowy podpułkownika³². Kuria początkowo miała swą siedzibę na przedmieściu Schwanheim, od 1953 r. w centrum miasta przy Altkönigstrasse³³. Po przeniesieniu kurii do Frankfurtu przez pewien czas istniała w Monachium Ekspozytura Kurii Biskupiej. Na jej czele stał dziekan okręgu monachijskiego ks. Feliks Małecki³⁴.

Bp Gawlina, chociaż był Ordynariuszem dla Polaków w Niemczech, swą siedzibę, jak wiadomo, miał w Rzymie i pełnił dodatkowo szereg innych funkcji, należało do nich m. in. wizytowanie polskich placówek duszpasterskich w wielu krajach, dlatego siłą rzeczy właściwym kierownikiem całego duszpasterstwa polskiego w Niemczech był jego wikariusz generalny. Co prawda, biskup przyjeżdżał okresowo na teren Niemiec, lecz większość czasu wtedy spędzał na wizytacjach kanonicznych. Z kurią swą utrzymywał kontakt głównie listowny; szczególną wagę posiadały tu regularne sprawozdania sporządzone przez wikariusza generalnego. Na nich w znacznej mierze bazowały decyzje ordynariusza. Bieżącą pracą kierował jednak de facto wikariusz generalny, dlatego bp Gawlina przekazał mu wszystkie swoje uprawnienia jurysdykcyjne, ponad-

sanblatt" (Linz 10 VIII 1945) nr 11. „Ostatnie Wiadomości” 1964 nr 119 s. 4; DPZ 1:1949/50 s. 499, 2:1950/51 s. 265, 6:1955, 26:1975 s. 86; „Tygodnik Powszechny” 30:1976 nr 1 s. 7; ks. Lubowiecki. *Mówi Ordynariusz dla Polaków w Niemczech*. „Kalendarz Naszej Rodziny” 1968 s. 72-75; J. Domagała. *Ci, którzy przeszli przez Dachau*. Warszawa 1957 s. 126.

³¹ Ks. E. Lubowiecki. *Sprawozdanie z pracy duszpasterskiej wśród Polaków w Niemczech za czas 1 VI-31 XII 1945* (KBP Gawlina 1); WUBO 1:1945 nr 2 s. 2-7.

³² „He is attached to USFET HQ Allied Contact Sec. — Special Order Nr 256 13 Sept. 1945” (ks. E. Lubowiecki. *Bishop's Curia for Poles in Germany*. Frankfurt 10 XI 1946; KBP IRO; tenże. *Uwagi dotyczące pracy polskich księży nad ludnością polską w Niemczech*. Frankfurt 7 VIII 1946 (tamże Dec. — Kuria).

³³ Dla pełnej informacji trzeba zauważyć, że bp Gawlina posiadał 2 kurie biskupie, a mianowicie we Frankfurcie — jako ordynariusz wysiedleńców polskich w Niemczech — oraz w Londynie — jako biskup połowy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie.

³⁴ „Polska Chrystusowa” 1945 nr 21 s. 8; „Słowo Polskie” 1:1945 nr 32 s. 11.

to szereg uprawnień specjalnych przyznanych mu przez Stolicę Apostolską. Pismem Kongregacji dla Nadzwyczajnych Spraw Kościelnych ks. Lubowiecki otrzymał prawo udzielania Polakom sakramentu bierzmowania³⁵. Ponadto przyznano mu władzę konsekrowania kielichów, erygowania Drogi Krzyżowej i nakładania na nią zwykłych odpustów oraz przyjmowania na łono Kościoła katolickiego członków innych wyznań i apostatów³⁶.

Poza zajęciami w kurii do ważniejszych obowiązków wikariusza generalnego należało wizytowanie placówek duszpasterskich mieszczących się w polskich obozach wychodźczych na terenie Niemiec Zachodnich. Przeważnie również osobiście brał on udział w dekanalnych i regionalnych konferencjach duszpasterskich, odbył szereg konferencji z przedstawicielami władz kościelnych i państwowych oraz różnych organizacji społeczno-charytatywnych, międzynarodowych i polskich. Wiele uwagi poświęcał sprawie uzyskania pomocy dla potrzebującej ludności polskiej, w pierwszym rzędzie dla uczącej się młodzieży i dzieci. Bardzo owocnymi były jego podróże do Stanów Zjednoczonych A. P. Celem ich było przedstawienie trudnej sytuacji Polaków w Niemczech oraz uzyskanie pomocy, szczególnie zaś zdobycie gwarancji emigracyjnych tzw. „assurances” — zapewnienia mieszkania i pracy dla emigrujących Polaków, zwłaszcza dla młodych rodzin. Po jednej z takich podróży ks. Lubowiecki oświadczył w wywiadzie dla prasy: „Troska o tutejszych naszych rodaków, a nie co innego była powodem i stałym towarzyszem mej podróży”³⁷.

Do pomocy w kierowaniu kurią, zwłaszcza w załatwianiu licznej korespondencji, wysyłaniu metryk do kraju i za granicę, prowadzeniu archiwum itp. miał wikariusz generalny kilku notariuszy³⁸. Archiwum

³⁵ WUBO 2: 1946 nr 1-6 s. 4.

³⁶ Tamże; bp Gawlina do ks. Lubowieckiego „Mandatum speciale”. Roma 31 XII 1947 (KBP Gawlina 1).

³⁷ Wywiad dla tygodnika „Polak” 1 II 1949 (KBP Prasa); DPZ 2: 1950/51 s. 437; ks. H. M a l a k: *Na wychodźczym szlaku*. Chicago 1952 s. 115.

³⁸ Notariusze kurii biskupiej:

Ks. Bolesław Kunka (czerwiec-koniec września 1945), ks. Ignacy Walczewski (5 VI 1945-2 VII 1946), ks. Jan Piechowiak (5 VI 1945-15 V 1950), ks. Edward Skowroński (5 VI 1945-25 VI 1947), ks. Zygmunt Piłula (15 VI 1945-31 V 1950), ks. Dobromir Ziarniak (2 VII 1946-7 VII 1947), ks. Henryk Nienałtowski (24 VI 1947-26 IX 1948), ks. Bernard Szudziński (15 VI 1949-3 VII 1950), ks. Mieczysław Gawron (10 I 1949-poł. 1950), ks. Antoni Bagsik (15 V 1950-poł. 1951), ks. Paweł Kajka (1 XI 1950-20 VI 1951) ks. Stefan Leciejewski (16 XI 1950-24 VI 1957, pozostając równocześnie dziekanem dekanatu bawarskiego), ks. Adam Kocur (15 VII 1957-12 I 1965), ks. Ignacy Siwiec (od 11 VI 1967). Kierowcą kurii jest mieszkający we Frankfurcie Leon Szott. (KBP Gawlina 1, Diec. — Kuria, ks. — akta personalne; ks. E. L u b o w i e c k i: *Uwagi dotyczące pracy polskich księży nad ludnością polską w Niemczech*. Frank-

kurialnym początkowo opiekował się ks. Edward Skowroński, a po jego wyjeździe do kraju ks. Zygmunt Pitula, on też posiada najwięcej zasług dla zorganizowania i uporządkowania znajdujących się tu materiałów³⁹.

Z uwagi na wyjątkowe i anormalne warunki pracy, szczególnie w początkowym okresie, kuria biskupia wydała 30 lipca 1945 r. bardzo szczegółową instrukcję określającą zakres i formy pracy duszpasterskiej oraz obowiązki i uprawnienia księży. Instrukcja zobowiązywała ponadto duszpasterzy do przysyłania miesięcznych i rocznych sprawozdań ze swej działalności oraz odpisów ksiąg metrykalnych według załączonych wzorów (chrzty, śluby, pogrzeby), a w wypadkach likwidacji „parafii” do zdeponowania całego archiwum kościelnego w kurii⁴⁰.

Organem urzędowym kurii były „Wiadomości Urzędowe Biskupa Ordynariusza dla Polaków w Niemczech”. Pierwszy numer ukazał się z datą 1 sierpnia 1945 r. Od listopada 1964 r. tzn. od nominacji na ordynariusza ks. Lubowieckiego, noszą one tytuł: „Wiadomości Urzędowe Polskiego Katolickiego Duchowieństwa w Niemczech”. Pismem, które odgrywało rolę łącznika między władzą kościelną a wiernymi był tygodnik „Polska Chrystusowa”, a po jego likwidacji w 1946 r. „Słowo Katolickie”⁴¹.

Kuria używała następujących rodzajów pieczęci: a) okrągłej, wewnątrz której widniał krzyż, mitra i pastorał, a w otoku napis „Curia Episcopalis pro Polonis in Germania”; b) trzech rodzajów pieczęci podłużnych z identycznym napisem w języku polskim, łacińskim i angielskim „Kuria Biskupia dla Polaków w Niemczech. Frankfurt n. Menem”⁴².

furt 7 VIII 1946; „Słowo Polskie” 1:1945 nr 28 s. 7; DPZ 16:1965 s. 191; „Słowo Katolickie” 11:1957 nr 26 (574) s. 13.

³⁹ Ks. E. Lubowiecki. *Sprawozdanie duszpasterskie*. Frankfurt 20 VII 1947 (KBP: Obozy 1945/49 statyst.) Archiwum kurii oprócz korespondencji i sprawozdań zawiera ponad 60 tys. metryk chrztu, 80 tys. metryk zawartych małżeństw i 15 tys. aktów zgonu; (ks. E. Lubowiecki. *Mówi Ordynariusz dla Polaków w Niemczech*. W: *Panorama emigracji polskiej*. Kalendarz „Naszej Rodziny” 1968 s. 75).

⁴⁰ WUBO 1:1945 nr 1 s. 6-18.

⁴¹ „Polska Chrystusowa” wychodziła od 26 V 1945 w Dachau, od nr 22 (14 X) w Darmstadt. Redaktorami byli: ks. Piotr Turbak TJ (red. naczelny) oraz księża: Jan Warczak, Henryk Demrych, Lucjan Jaroszka, Wacław Tokarek. „Słowo Katolickie” 1947-1959 Dachau-Freimann-Monachium-Dillinger-Paryż. Wychodziło od 3 V 1945 w Dachau jako „Głos Polski”, od 25 V 1945 jako „Słowo Polskie”. Redaktorzy: ks. Wacław Tokarek, ks. Ignacy Wojewódka, ks. Lucjan Jaroszka, ks. Józef Głuszek, ks. Jerzy Dąbrowski, Antoni Czerwiński, E. Polak i inni. Por. W. Hładkiewicz. *Czasopiśmiennictwo polskie na terenie Niemiec Zach. w latach 1945-1950*. „Przegląd Zachodni” 30:1947 s. 316.

⁴² „Curia Episcopalis pro Polonis in Germania. Frankfurt/M” oraz „Bishop's Curia for Poles in Germany. Frankfurt/M”. Tej ostatniej używano w korespondencji z władzami okupacyjnymi, najczęściej posługiwano się pieczęcią w języku łacińskim. Pieczęć podłużna zawierała ponadto adres: Blankenheimerstr. 42, od 1946:

Przy kurii nie było stałego sądu duchownego funkcjonującego w formie instytucji. Jedynie bp Gawlina udzielił delegacji ks. Lubowieckiemu (jako oficjałowi) do załatwiania ściśle określonych spraw o nieważność małżeństwa w trybie skróconego postępowania w wypadkach przewidzianych kanonem 1990. W związku z tą delegacją *ad casum* wyznaczył równocześnie notariusza, obrońcę węzła małżeńskiego i promotora sprawiedliwości, których obecność była niezbędna przy rozstrzygnięciu wspomnianych spraw. Inne problemy, wymagające w myśl prawa kanonicznego normalnej procedury sądowej, odsyłano do sądów biskupich miejsca zamieszkania petenta, gdyż, jak wiadomo, jurysdykcję nad Polakami mieli także ordynariusze niemieccy⁴³.

Kuria biskupia w miarę swych możliwości starała się przyjść księżom z pomocą zarówno materialną, jak też przez dostarczanie podręczników katechetycznych, homiletycznych i wyposażenia liturgicznego. Już w pierwszych miesiącach po wyzwoleniu jej staraniem wydano *Katechizm rzymskokatolicki* w nakładzie 60 tys. egzemplarzy⁴⁴.

Wydarzeniem o doniosłym znaczeniu było powołanie do życia w 1946 r. organizacji dobroczynnej Caritas z centralą w kurii. Dyrektorem naczelnym Caritasu został ks. Lubowiecki, a sekretarzem generalnym ks. Władysław Ćwiklik, duszpasterz polski w Monachium. Przy każdej placówce duszpasterskiej istniała jednostka Caritasu. W jej ramach urządzano zbiórki na rzecz potrzebujących i rozprawdzano dary przesyłane z zagranicy. Szczególnie wielkie zasługi posiadał Caritas, jeśli chodzi o pomoc udzielaną dzieciom, młodzieży uczącej się, chorym i więźniom⁴⁵.

Pracownicy kurii, jako dawni więźniowie obozu koncentracyjnego Dachau, byli na statusie uchodźców (DP). Kuria i jej personel nigdy nie zostali oficjalnie uznani przez organizacje opiekuńcze UNNRA i IRO, lecz byli tylko przez nie tolerowani. Stosunek władz okupacyjnych i niemieckich tak kościelnych jak też państwowych był życzliwy⁴⁶.

Praca kurii, zwłaszcza w pierwszym dziesięcioleciu istnienia, była

Mauritiusstr., od 1953: Altkönigstr. Korespondencję przychodzącą sygnowano osobną pieczęcią podłużną z datownikiem i l. dz.

⁴³ Bp Gawlina do ks. Lubowieckiego. Rzym 17 VII 1946 (KBP Gawlina 1); pismo kurii do Romańskiego w Norymberdze. Frankfurt 15 X 1946 (KBP Różne 1946-47).

⁴⁴ Ks. E. Lubowiecki. *Sprawozdania z pracy duszpasterskiej wśród Polaków w Niemczech*. Frankfurt 31 XII 1945 (KBP Gawlina 1).

⁴⁵ Ks. P. Kajka: *Duszpasterstwo polskie w Niemczech*. Frankfurt 1950 s. 6; „Słowo Katolickie” 4:1948 nr 4 s. 9.

⁴⁶ Ks. Kajka, jw. s. 4; ks. H. Malak. *Na wychodzącym szlaku* s. 89; ks. E. Lubowiecki. *Sprawozdanie duszpasterskie za rok 1950*. Frankfurt 7 IV 1951 (KBP Gawlina 2); ks. S. Leciejewski. *Sprawozdanie duszpasterskie na konferencji księży strefy amerykańskiej w Karlsruhe 12 IX 1950* (KBP dz. Leciejewski).

bardzo trudna. Bp Gawlina niejednokrotnie w swej korespondencji i wystąpieniach wyrażał dla jej personelu swe najwyższe uznanie i podziw. Chyba nie było przesady, gdy w czasie wizytacji we Frankfurcie (1947) powiedział o niej, że „jest to jedyna, bohaterska w świecie kuria”⁴⁷.

4. WPROWADZENIE PODZIAŁU TERYTORIALNEGO

Dla sprawniejszego i skuteczniejszego oddziaływania duszpasterskiego cały teren trzech stref okupacyjnych Niemiec Zachodnich podzielono, zgodnie z praktyką kościelną, na jednostki administracyjne. Administrację kościelną dostosowano do podziału politycznego według stref okupacyjnych, a schemat organizacyjny oparto częściowo na duszpasterstwie wojskowym.

Delegaci biskupi. Teren Niemiec podzielono na dwa okręgi: południowy (strefa amerykańska i francuska) i północny (strefa brytyjska). Na czele każdego okręgu stanął mianowany przez ordynariusza i zależny od kurii delegat biskupi. Był on naczelnym kapelanem (Chief Chaplain), czyli szefem duszpasterstwa polskiego na swym terytorium, łącznikiem między kurią biskupią a księżmi polskimi oraz pośredniczył między duszpasterzami a władzami okupacyjnymi swego okręgu. Do jego obowiązków należało ponadto przeprowadzanie wizytacji duszpasterskich na podległym mu terenie i przysyłanie sprawozdań do kurii⁴⁸. W sprawach jurysdykcji ogólnej podlegał od biskupowi i wikariuszowi generalnemu, faktycznie jednak w związku z utrudnioną komunikacją i nie działającą jeszcze pocztą cywilną, posiadał on szerokie uprawnienia, prawie równe wikariuszowi generalnemu, zwłaszcza w strefie brytyjskiej, gdzie kontakt z kurią biskupią w 1945 r. był bardzo utrudniony⁴⁹.

Delegatem na strefę amerykańską i francuską został mianowany ks. Edmund Lewandowski z siedzibą w Mannheim (kwatery główna VII Armii Amerykańskiej), jego zastępcą był ks. Feliks Małecki, dziekan obwodu monachijskiego; delegatem na strefę brytyjską — ks. płk. Jan Szymała z siedzibą przy Polskiej Misji Wojskowej w Bad Oeynhausen w głównej kwaterze Brytyjskiej Armii Renu (British Army of Rhine — BAOR).

⁴⁷ Korespondencja bpa Gawliny z ks. Lubowieckim (KBP Gawlina 1-2); ks. Malak. *Kronika* s. 59.

⁴⁸ Instrukcja dla kapłanów na polskich placówkach duszpasterskich w Niemczech § 6-7. WUBO 1:1945 nr 1 s. 2; ks. E. Lubowiecki. *Duszpasterstwo po II wojnie*. „Polak w Niemczech” 50:1972 s. 15.

⁴⁹ Ks. Lubowiecki do bpa Gawliny. Frankfurt 16 IV 1946 (KBP Gawlina 1).

Jego zastępcą był ks. mjr dr Zdzisław Obertyński, dziekan na teren I Korpusu BAOR⁵⁰.

Urząd delegata biskupiego istniał tylko przez jeden rok, do połowy VIII 1946 r., tzn. do chwili wyjazdu obu delegatów do Polski⁵¹. Po likwidacji stanowiska delegata biskupiego, utworzono w strefie brytyjskiej i francuskiej urząd „Szefa duszpasterstwa polskiego”. Zadaniem jego, podobnie jak delegata biskupiego, było koordynowanie pracy oraz reprezentowanie duchowieństwa polskiego wobec władz alianckich oraz niemieckich kościelnych i cywilnych. Sprawy jurysdykcyjne zostały zastrzeżone wyłącznie kurii biskupiej⁵².

Dekretem z dnia 28 sierpnia 1946 r. biskup mianował szefem duszpasterstwa w strefie brytyjskiej dotychczasowego dziekana na teren 30 Korpusu A. B., ks. ppłk dra Jana Wojciechowskiego TJ. Pełnił on ten urząd do 1 VIII 1949 r.⁵³. Po wyjeździe ks. Wojciechowskiego do USA następcą jego został ks. Wawrzyniec Wnuk, dziekan okręgu westfalsko-nadreńskiego. Funkcję tę sprawował do 10 I 1951 r., kiedy to wyemigrował również do USA⁵⁴. Po nim przejął obowiązki szefa duszpasterstwa, ks. Mieczysław Golniewicz i je wykonywał do chwili swej śmierci, która nastąpiła 17 II 1962 r.⁵⁵. Mając na uwadze stosunkowo małą liczbę Polaków i księży polskich w Niemczech Zach., uwzględniając fakt istnienia już dobrej łączności i komunikacji oraz unormowane warunki życia, kuria biskupia nie mianowała nowego szefa duszpasterstwa, lecz tylko dziekana dla terenów północnych RFN.

W strefie francuskiej urząd szefa duszpasterstwa od 21 I 1946 r. do swej śmierci (26 VIII 1969 r.) pełnił ks. Józef Styp-Rekowski (od 1964 r. prezes Związku Polaków w Niemczech)⁵⁶.

⁵⁰ WUBO 1:1945 nr 2 s. 1; dekret bpa Gawliny z dnia 21 VIII 1945 (KBP Diec. — Kuria); „Słowo Polskie” 1:1945 nr 32 s. 9; ks. J. Szymała. *Do księży konfratrów na terenie okupacji brytyjskiej*. Bad Oeynhausen 15 IX 1945 (KBP dz. Szymała); Archiwum Diec. Katowickiej, akta personalne ks. J. Szymały. W strefie brytyjskiej do chwili mianowania ks. Szymały delegatem biskupa, obowiązki szefa duszpasterstwa pełnił ks. płk F. Tomczak; (ks. J. Wojciechowski. *Sprawozdanie z działalności szefa duszpasterstwa polskiego w strefie bryt. za czas od V 1945 do 31 XII 1946*. WPD 3:1947 nr 4 (14) s. 8.

⁵¹ „Wiadomości Dekanatu R. K. na 30-Korpus” 1946 nr 9 s. 1.

⁵² WUBO 2:1946 nr 9 s. 3; WPD 2:1946 nr 1 (11) s. 1.

⁵³ WUBO, jw. dekret zwolnienia, Frankfurt 1 VIII 1949 (KBP dz. Wojc. 2); „Polak” (Quakenbrück) 2:1949 nr 31 s. 5.

⁵⁴ Dekret nominacyjny. Frankfurt 1 VIII 1949 (KBP dz. Wnuk 1), dekret odwołujący, Frankfurt 10 I 1951. Tamże.

⁵⁵ Dekret nominacyjny. Frankfurt 10 I 1951 (KBP dz. Golniewicz); WUBO 17:1962 nr 2 s. 1.

⁵⁶ Dekret nominacyjny. Frankfurt 21 I 1946 (KBP ks. Styp-Rekowski); ks. E. Lubowiecki. *Organizacja duszpasterstwa polskiego w Niemczech*. Frankfurt

W strefie amerykańskiej, gdzie mieściła się kuria, przez co kontakt z nią był łatwiejszy, nie mianowano szefa duszpasterstwa. Funkcję tę pełnił wikariusz generalny.

Sieć dekanalna. Teren poszczególnych stref okupacyjnych podzielono na dekanaty. Księża dziekani podlegali bezpośrednio delegatom biskupim względnie szefom duszpasterstwa. Teren każdego z dekanatów był nieporównywalnie większy niż w polskich warunkach, gdyż obejmował często obszar kilku diecezji, co oczywiście wobec trudności komunikacyjnych nie ułatwiała pracy duszpasterskiej.

Ponieważ w poszczególnych strefach nieco inaczej kształtował się podział na dekanaty, dlatego wskazane jest, by omówić je osobno.

a) AMERYKAŃSKA STREFA OKUPACYJNA

Dekretem z dnia 21 sierpnia 1945 r. bp Gawlina ustalił zasadnicze zręby sieci dekanalnej w strefie amerykańskiej. Dekretem powyższym biskup erygował pięć dekanatów w niemieckiej części okupacji i dwa w austriackiej, wyznaczając równocześnie księży dziekanów. Dekanaty te nie pokrywały się ściśle z administracją wojskową. Schemat sieci dekanalnej przedstawiał się następująco:⁵⁷

— Dekanat okręgu Mannheim — dziekan ks. Edmund Lewandowski. Do stycznia 1946 r. dekanat ten obejmował również północną część strefy francuskiej. Po wyjeździe ks. Lewandowskiego do kraju kuria biskupia nie mianowała nowego dziekana, lecz tylko seniora-łącznika. Został nim ks. Franciszek Wajda, od 1947 r. Ks. Juliusz Janusz, dziekan oddziałów wartowniczych⁵⁸.

— Dekanat okręgu Monachium — dziekan ks. Feliks Małecki. Po jego wyjeździe do Polski, w okresie od maja do października 1946 r. dekanatem kierował jako p. o. dziekana ks. Alfons Kropidłowski. 1 IX 1946 r. dziekanem okręgu monachijskiego (bawarskiego) został mianowany ks. Stefan Leciejewski w Altenstadt. Od 1957 do początku 1976 r. siedziba dekanatu mieściła się w Rosenheim k. Monachium⁵⁹.

7 XI 1949 (KBP Diec. — Kuria); WUBO 24:1969 nr 3 s. 1; „Polak w Niemczech” 47:1969 s. 10; 48:1970 s. 15-25.

⁵⁷ WUBO 1:1945 nr 1 s. 1 i nr 2 s. 3. W amerykańskiej strefie okupacyjnej Austrii biskup ustanowił 2 dekanaty: Salzburg (dziekan o. Piotr Wilk-Witosławski) i Linz (dziekan ks. E. Lubowiecki). Po powołaniu ks. Lubowieckiego na wikariusza generalnego, dekretem z dnia 13 XI 1945 dek. Linz włączono do Salzburga. Od 5 II 1946 r. dziekanem tego okręgu był ks. Franciszek Jeliński (WUBO 1:1945 nr 4 s. 2 i 2:1946 nr 9 s. 3).

⁵⁸ Kuria biskupia do ks. Kajki. Frankfurt 5 XI 1946 (KBP Szkoln. bież. a-z).

⁵⁹ KBP dz. Małecki, dz. Leciejewski; ks. W. Cwiklik. *Sprawozdanie duszpa-*

— Dekanat okręgu Ratzbona — dziekan ks. Marian Iwański. Sprawował tę funkcję do XI 1948 r. (Wtedy emigrował do Kanady). Jego następcą został ks. Witold Dziecioł duszpasterz w Hohenfels-Lechowie. Po jego wyjeździe do Australii w lutym 1950 r. dekanat włączono do dekanatu bawarskiego⁶⁰.

— Dekanat okręgu Stuttgart (Południowa Wirtembergia i Badenia) — dziekan ks. mjr Mieczysław Mielecki. Po jego powrocie do kraju następcą został ks. Ignacy Rabsztyn (1 X 1946), który do dzisiejszego dnia piastuje ten urząd (Ludwigsburg). Do stycznia 1946 r. dekanat obejmował także południową część strefy francuskiej⁶¹.

— Dekanat okręgu Coburg (teren XV Korpusu Ameryk.) — dziekan ks. Witold Kiedrowski. Na skutek likwidacji większości ośrodków polskich dekanat ten dekretem z dnia 15 VII 1947 r. został rozwiązany i (z wyjątkiem Wildfelcken i Aschaffenburga) włączony do ratyżbońskiego⁶².

W związku z przeniesieniami ośrodków polskich i czasowym liczniejszym zgrupowaniem Polaków w niektórych okręgach kuria biskupia utworzyła trzy dalsze, zresztą krótkotrwałe, dekanaty: Heilbronn, Aschaffenburg i Augsburg⁶³.

— Dekanat Heilbronn-Karlsruhe (z części dek. Stuttgart i Mannheim) — dziekan ks. Feliks Windorpski. Po wyjeździe jego do Polski (27 V 1947) dekanat został rozwiązany i włączony do stuttgarckiego (15 VII 1947)⁶⁴.

— Dekanat okręgu frankfurckiego (Aschaffenburg) — dziekan ks. Alojzy Kałduński. Jednakże z powodu rozwiązania ośrodka w Aschaffenburgu i innych w okręgu nie doszło do jego zorganizowania. Ks. Kałduński wrócił do Polski w grudniu 1946 r.⁶⁵.

sterskie. Monachium 28 X 1946 (KBP o. Monachium); WUBO 2:1946 nr 9 s. 3; *Duszpasterstwo polskie w świecie. Informator* 1975 s. 202; „Słowo Katolickie” 11:1957 nr 26 (574) s. 13.

⁶⁰ Protokół z zebrania księży dekanatu regensburskiego 22/23 XI 1948 (KBP dz. Regensburg 1); ks. S. Leciejewski. *Sprawozdanie na konferencji księży strefy amerykańskiej i francuskiej w Karlsruhe* 12 IX 1950 (KBP dz. Leciejewski); DPZ 1:1949/50 s. 497 i 2:1950/51 s. 352; 27:1976 s. 482.

⁶¹ KBP dz. Rabsztyn; WUBO 2:1946 nr 9 s. 3; „Słowo Katolickie” 11:1956 nr 27 (575) i nr 29 (577) s. 13.

⁶² Ks. W. Kiedrowski. *Sprawozdanie duszpasterskie z dekanatu Coburg do dn. 1 XII 1945* (KBP dz. Coburg); ks. M. Iwański. *Sprawozdanie duszpasterskie z dekanatu Regensburg za rok 1947* (KBP dz. Iwański); WUBO 1:1945 nr 2 s. 3.

⁶³ Dekret z dnia 1 X 1946. WUBO 2:1946 nr 9 s. 3.

⁶⁴ Ks. Lubowiecki do ks. Windorpskiego. Frankfurt 22 V 1947 (KBP o. Heilbronn); ks. Lubowiecki do ks. Rabsztyna. Frankfurt 15 VII 1947 (KBP dz. Rabsztyn); ks. Malak. *Kronika* s. 19 i 68.

⁶⁵ WUBO 2:1946 nr 9 s. 3; informacja ks. Kałduńskiego. Wejherowo 25 II 1975.

— Dekanat okręgu Augsburg — dziekan ks. Jan Szymaszek. Po jego wyjeździe do Danii (2 V 1950) okręg włączono do dekanatu bawarskiego ⁶⁶.

Po rozwiązaniu dekanatu Coburg utworzono dekanat Wielkiej Hesji, w skład którego wszedł również okręg frankfurcki. Dziekanem mianowano ks. Mariana Świtkę (8 XII 1948) duszpasterza Wildflecken-Durzyna jednego z największych ośrodków polskich na terenie Niemiec Zach. Po wyjeździe ks. Świtki do USA (5 III 1950) okręg ten włączono do dekanatu bawarskiego ⁶⁷.

Jak z powyższego widać, większość dekanatów w 1950 r. uległa rozwiązaniu. Wiązało się z zakończeniem repatriacji i wzmożoną emigracją ludności polskiej i księży. Od połowy 1950 r. pozostały tylko dwa dekanaty: bawarski (ks. Leciejewski), pokrywał się on z geograficznymi granicami Bawarii oraz stuttgarcki, czyli wirtembersko-badeński (Ks. Rabsztyń). Istnieją one do dnia dzisiejszego (1975). Frankfurcki okręg duszpasterski stanowi osobną jednostkę, zależną bezpośrednio od kurii. Duszpasterzem od 1952 r. jest tu ks. Piotr Wawrzyniak ⁶⁸.

b) FRANCUSKA STREFA OKUPACYJNA

Strefa francuska dzieliła się na dwie prawie równe części: północną i południową. W pierwszej z nich do połowy 1946 r. działał jako senior-łącznik ks. Stanisław Grabowski (Landstuhl k. Kaiserslautern), a po jego wyjeździe ks. Edward Stawecki (również w Landstuhl) ⁶⁹.

Południowa część (Wirtembergia Płd. — Badenia) formalnie należała do dekanatu stuttgarckiego (strefa amerykańska), jednakże z powodu trudności komunikacyjnych, a przede wszystkim granicznych, nie było z dziekanem żadnych kontaktów. Delegat biskupi, ks. Lewandowski, na konferencji księży Południowej Wirtembergii i Badenii w Friedrichshafen (25 X 1945) oświadczył, że kuria na razie nie miała zamiaru tworzyć nowego dekanatu, lecz wyznaczyła tylko dwóch księży seniorów-łączników — ks. Józefa Styp-Rekowskiego (Waldsee k. Ravensburga) i ks. Dobromira Ziarniaka (Fryburg i B.) ⁷⁰.

⁶⁶ Ks. J. Szymaszek: *Duszpasterstwo polskie w Danii*. DPZ 25:1974 nr 2 (111) s. 172.

⁶⁷ Protokół z konferencji dek. Wielkiej Hesji. Wildflecken 13 II 1949 (KBP o. Wildflecken); ks. Świtka — akta personalne; Z. Lurczyński. *Durzyn, polskie miasto w Niemczech*. „Słowo Polskie” 2:1946 nr 31 s. 12.

⁶⁸ *Duszpasterstwo polskie w świecie*. Informator. 1975 s. 202.

⁶⁹ Ks. P. Kajka do ks. dz. S. Grabowskiego w Landstuhl. Püßelbüßelbüren 13 XI 1945 (KBP Insp 1); ks. Lubowiecki do ks. Kajki, Frankfurt 5 XI 1946 (KBP :Szkoln. bież. a-z).

⁷⁰ Protokół z konferencji księży polskich Płd. Wirtembergii i Badenii. Fried-

Trudniejsze warunki pracy w strefie francuskiej w porównaniu z amerykańską, odmienne ustawodawstwo cywilne, nieprzychylny ustosunkowanie się władz francuskich do księży oraz potrzeba reprezentowania duszpasterzy wobec władz okupacyjnych i polskich (Polska Misja Wojskowa, Centralny Komitet Polski we Fryburgu) — wszystko to domagało się uregulowania tych spraw i utworzenia osobnego dekanatu oraz mianowania dziekana w randze szefa duszpasterstwa. Wyraz tym potrzebom dał ks. Dobromir Ziarniak w piśmie skierowanym do kurii 13 XI 1945 r.⁷¹ Wychodząc naprzeciw wyżej wymienionym postulatom kuria dekretem z dnia 21 I 1946 r. utworzyła nowy dekanat obejmujący swym zasięgiem całą strefę francuską. Dziekanem został ks. Józef Styp-Rekowski. Funkcję tę pełnił do swej śmierci w 1969 r.⁷² Ks. Ziarniak pozostał seniorem-łącznikiem do chwili powołania go na stanowisko notariusza kurii w lipcu 1946 r.⁷³ Po śmierci ks. Rekowskiego stanowisko dziekańskie pozostało nieobsadzone⁷⁴.

c) BRYTYJSKA STREFA OKUPACYJNA

W lipcu 1945 r. okupację brytyjską Niemiec pod względem wojskowym podzielono na trzy okręgi. Każdy okręg obejmował teren jednego korpusu brytyjskiego, który z kolei dzielił się na obwody obejmujące obszar jednej dywizji. Podział ten przedstawiał się następująco:

- I Korpus — Westfalia i Północna Nadrenia — 4 obwody dywizyjne;
- Korpus 8 — Szlezwik-Holsztyn — 7 obwodów dywizyjnych;
- Korpus 30 — Dolna Saksonia — 6 obwodów dywizyjnych.

W połowie sierpnia 1945 r. na konferencji u ks. dziekana Franciszka Tomczaka w Meppen na wniosek ks. Jana Wojciechowskiego zdecydowano, by organizację kościelną ściśle dostosować do wojskowej. W ten sposób utworzono trzy dekanaty według rozlokowania korpusów. Każdy dekanat dzielił się na senioraty stosownie do liczby rozlokowanych dywizji brytyjskich. Seniorat z kolei dzielił się jeszcze na mniejsze jednostki — rejony, na których czele stali księża rejonowi⁷⁵. W szczegółach schemat

richshafen 25 X 1945 (KBP dz. Styp-Rekowski); Protokół z konferencji księży strefy francuskiej 21 II 1946. Tamże.

⁷¹ KBP: o. Fryburg.

⁷² WUBO 2:1946 nr 9 s. 4; *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji chełmińskiej*. Pelplin 1975 s. 259.

⁷³ Protokół z konferencji księży Płd. Wirtembergii i Badonii. Fryburg 25 IV 1946 (KBP o. Fryburg); dekret powołania na notariusza. Frankfurt 2 VII 1946 (KBP Diec. — Kuria).

⁷⁴ *Duszpasterstwo Polskie w świecie. Informator*. 1975 s. 210.

⁷⁵ Ks. J. Wojciechowski. *Zestawienie ogólne z działalności duszpa-*

organizacyjny przedstawiał się następująco: Dekanat na teren I Korpusu (Westfalia i Płn Nadrenia) — dziekan ks. mjr Roman Kostikow (Dössel), od końca września 1945 r. ks. mjr dr Zdzisław Obertyński (Iserlohn). Gdy ten ostatni na wezwanie Prymasa Polski, ks. kard. Augusta Hlonda, wrócił do kraju, by objąć katedrę historii Kościoła na wydziale teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego, kuria biskupia 5 XI 1946 r. wyznaczyła dziekanem ks. Tadeusza Borzycza z siedzibą w Menden (obóz Kościuszkowo). Funkcję tę pełnił do 1 III 1948 r. Od 1 VIII 1948 r. do 10 I 1951 r. dekanatem kierował ks. Wawrzyniec Wnuk, a następnie ks. Mieczysław Gólniewicz ⁷⁶. W 1945 r. dekanat dzielił się na 4 obwody-senioraty:

- Menden — ks. Tadeusz Borzych, senior a zarazem dziekan;
- Kolonia-Akwizgran (Brauweiler) — ks. Tadeusz Orliński, od 1947 r. ks. Józef Koterla;
- Münster — ks. Józef Misiak. Obwód ten w połowie 1946 r. włączono do senioratu Kolonia-Akwizgran;
- Mülheim/Ruhr — ks. Franciszek Bielicki ⁷⁷.

Dekanat na teren 8 Korpusu (Szlezwik-Holsztyn oraz Hamburg) — dziekan ks. mjr Walerian Pączek SAC w Wentorf (od września 1945 do 1 III 1948), następnie ks. Tadeusz Borzych (1 III 1948-12 IX 1950). Od września 1950 r. prowincję tę włączono do dekanatu Dolnej Saksonii. W 1945 r. dekanat dzielił się na 7 senioratów: Pöhls — ks. Józef Wencki, Eckenförde — ks. Wincenty Marczuk, Rendsburg — ks. Walerian Baranowski, Kilonia — ks. Bronisław Dambek, Lubeka — ks. Ludwik Syrewicz, Itzehoe — ks. Marian Metler, Hamburg — ks. Władysław Korpikiewicz. Na skutek repatriacji i przeniesień ludności pod koniec 1946 r. pozostały tylko 3 senioraty: Wentorf — ks. Michał Drechny, Lubeka — ks. Józef Wencki, Kilonia — ks. Bronisław Dambek ⁷⁸.

*sterstwa polskiego w strefie brytyjskiej za czas od maja 1945 do 31 XII 1946. WPD 3:1947 nr 4 (14) s. 8 tenże. Dotychczasowa organizacja duszpasterstwa polskiego w strefie brytyjskiej i nowe problemy organizacyjne. Referat wygł. na konferencji duszpasterskiej w Quakenbrück 9 IV 1946 (KBP dz. Wojc. 2)); ks. J. Rykała. *Więźniowie, heftlingi, emigranci*. Warszawa 1972 s. 174.*

⁷⁶ Ks. J. Szymała. *Sprawozdanie duszpasterskie do kurii polowej w Londynie*. Bad Oeynhausen 28 X 1945 (KBP dz. Szymała); ks. T. Borzych: *Sprawozdanie ks. dziekana z działalności duszpasterstwa w dekanacie Westfalen-Nordrheinland za czas od kwietnia 1945 do 31 XII 1946*. WPD, jw. s. 2; KBP akta personalne: ks. Obertyński, ks. Borzych, ks. Wnuk; WUBO 2:1946 nr 9 s. 3.

⁷⁷ KBP dz. Szymała, dz. Obertyński; ks. J. Wojciechowski do kurii Hanower 30 X 1946 (KBP dz. Wojc. 2); WPD 2:1946 nr 1 (11) s. 1.

⁷⁸ Ks. W. Pączek. *Duszpasterstwo Polskiego Okręgu Wojskowego na terenie 8 Korpusu Brytyjskiego (Szlezwik-Holsztyn)*. Wentorf 1946 s. 11-20; tenże. *Sprawozdanie duszpasterskie z terenu Szlezwik-Holsztyn*. Wentorf 11 XII 1946 (KBP dz. Pączek); WPD 4:1948 nr 1 (21) s. 1.

Dekanat na teren 30 Korpusu (Dolna Saksonia) — ks. dziekan Jan Wojciechowski TJ. Od sierpnia 1949 r. do 1951 r. ks. Jan Januszewski, od 1951 r. ks. Mieczysław Golniewicz. W 1945 r. dekanat dzielił się na 7 senioratów:

— Meppen (siedziba w Haren-Maczkowie) — ks. Tadeusz Jasiński, Syke (Nienburg) — ks. Antoni Jarzęcki, Celle — ks. Marian Walorek, Brunshwik — ks. Stanisław Janik, Hanower — ks. Lech Paluch, Westerstede (Oldenburg) — ks. Tadeusz Zieliński, Brema (enklawa USA) — ks. Władysław Konopka⁷⁹. Po wzmożonej repatriacji i zmianach dokonanych w organizacji terenu w 1946 r. pozostały 4 senioraty:

— Meppen — ks. Tadeusz Jasiński, Diepholz — ks. Jacek Tylżanowski, Brunshwik — ks. Marian Walorek i Bockhorn — ks. Tadeusz Zieliński. Siedziba dekanatu początkowo mieściła się w Delmenhorst, od 1 marca 1946 r. w Adelheide i wreszcie od maja tegoż roku w Hanowerze⁸⁰.

Księża dziekani zostali przydzieleni (attachowani) do dowództw korpusów, a księża seniorzy do dowództw dywizji. Całość duszpasterstwa ponadto złączono z Polską Misją Wojskową (z ramienia rządu londyńskiego) przy kwaterze głównej Armii Renu (BAOR) w Bad Oeynhausenu. Okólnikiem nr 8 z dnia 14 VIII 1945 r. Misja ta zatwierdziła organizację duszpasterstwa polskiego w strefie brytyjskiej, a zarazem ogłosiła, że wszyscy księża otrzymują stopień wojskowy kapitana i pobory, jakie wypłaca się byłym jeńcom wojennym⁸¹. Stan ten trwał tylko jeden rok. W lipcu 1946 r. zlikwidowano sieć oficerów łącznikowych i kontaktowych (londyńskich), tym samym księża dziekani i seniorzy utracili attachement przy korpusach i dywizjach. Miejsce oficerów londyńskich zajęli oficerowie warszawscy z własną organizacją. Aby uniknąć rozgrywek politycznych, sami alianci odłączyli duszpasterstwo od czynników londyńskich, ale też nie czynili nacisku, aby dołączyć je do warszawskich. Tak więc prawna podstawa organizacji duszpasterstwa polskiego znowu pozostała w zawieszeniu. Anglicy nieoficjalnie ją uznawali, jako samodzielną, oficjalnie nie wypowiedzieli się na ten temat. Duszpasterze wrócili do statusu uchodźców (DP)⁸².

Na skutek stopniowej demobilizacji poszczególnych dywizji w latach 1946-1948 oraz likwidacji wielu ośrodków polskich (repatriacja, emigra-

⁷⁹ „Wiadomości Dekanatu R. K. na Teren 30 Korpusu A. B.” 1945 nr 1 s. 1; ks. J. Wojciechowski. *Sprawozdanie z dekanatu na prowincję Hanower od maja 1945 do 31 XII 1946*. WPD 3 : 1947 nr 4 (14) s. 5.

⁸⁰ WPD 2 : 1946 nr 8 s. 1 i nr 9 s. 1.

⁸¹ Ks. J. Wojciechowski. *Dotychczasowa organizacja duszpasterstwa polskiego w strefie brytyjskiej i nowe problemy organizacyjne*. Referat wygł. na konfer. duszp. w Quakenbrück 9 IV. 1946 (KBP dz. Wojc. 2).

⁸² Tamże.

cja) zniesiono podział na senioraty. W związku z powyższym zaszła również konieczność zmiany nazw dekanatów. I tak dekanat na teren I Korpusu otrzymał nazwę „Dekanat na prowincję Wessalii i Pn. Nadrenii”, 8 Korpusu — „Dekanat na prowincję Szlezwik-Holsztyn” i 30 Korpusu — „Dekanat na prowincję Dolnej Saksonii”⁸³. Podział na dekanaty w strefie brytyjskiej przetrwał do połowy 1951 r., po czym z istniejących trzech kuria biskupia utworzyła jeden obejmujący całą strefę, który otrzymał nazwę „Dekanatu północnego”. Dziekanem został dotychczasowy szef duszpasterstwa (ks. Mieczysław Golniewicz) z siedzibą w Hamburgu. Po jego śmierci 27 II 1962 r. dziekanem dekanatu północnego został ks. Stefan Dubiel OFM w Hanowerze⁸⁴.

W strefie brytyjskiej każdy dziekan wydawał własne pismo urzędowe (na powielaczu), mianowicie: ks. J. Wojciechowski — „Wiadomości Dekanatu R. K. na Teren 30 Korpusu A. B.”, ks. W. Pączek — „Wiadomości Dekanatu Rz. Kat. Polskiego Okręgu na Terenie 8 Korpusu Brytyjskiego”, ks. Z. Obertyński — „Okólnik Duszpasterski Okręgu I Korpusu Brytyjskiego” oraz ks. senior M. Walorek — „Okólnik” dla senioratu Celle — Brunzwik.

Ze względu na zmiany organizacyjne i kurczenie się terenu pracy od października 1946 r. zlikwidowano osobne pisma. Odtąd szef duszpasterstwa polskiego wydawał dla 3 dekanatów jedno pismo urzędowe pod nazwą „Wiadomości Polskiego Duszpasterstwa R. — K. na Terenie BAOR”, które od sierpnia 1947 r. (nr 9/19) nosiło tytuł „Wiadomości Polskiego Duszpasterstwa R. — K. na Strefę Brytyjską” (WPD). Wychodziło ono do połowy 1949 r.; ukazało się łącznie 27 numerów.

W strefie amerykańskiej ks. dziekan W. Kiedrowski wydawał własny „Okólnik” (mps) dla dekanatu Coburg (1945-1947).

Poza duszpasterstwem cywilnym istniał 1 dekanat i 1 seniorat dla Polaków służących przy armii amerykańskiej (dekanat) i brytyjskiej (seniorat). Duszpasterze tych jednostek administracyjnie zależni byli od naczelnych kapelanów owych armii, a jurysdykcyjnie od Kurii Biskupiej dla Polaków we Frankfurcie.

W 1975 r. istniały 4 dekanaty: bawarski, stuttgartarcki (wirtemberski), badencki i północny oraz dekanat i seniorat oddziałów wartowniczych⁸⁵.

⁸³ W dekanacie Dolnej Saksonii po zlikwidowaniu senioratów przez krótki czas w r. 1948 istniał wicedekanat brunzwicki z wicedziekanem ks. Janem Januszewskim; (ks. J. Wojciechowski. *Księża którzy pracują lub pracowali w polskich ośrodkach strefy brytyjskiej w Niemczech*. Hanower 1947 s. 34 (powiel.); WPD 2: 1946 nr 8 s. 4 i nr 6 s. 2; 3: 1947 nr 8 (18) s. 3; 4: 1948 nr 2 (22) s. 4 i nr 4 (24) s. 4; 5: 1949 nr 1 (26) s. 1.

⁸⁴ KBP dz. Golniewicz, dz. Januszewski.

⁸⁵ *Duszpasterstwo polskie w świecie*. Informator. 1975 s. 202-220.

Załącznik I**SECRETARIA DI STATO DI SUA SANTITÀ N. 3446/45**

Quam plurimi ex Polonia Catholici in Germania hisce diebus versantur, ob notas belli causas, iam captivi, vel in publicae custodiae locis detenti, vel operibus addicti nunc a militaribus vigilantur praefectis intra saepta seu castra collecti. Sommo-pere quippe interest, ut fideles isti religionis subsidiis fruantur eaque quo meliore fieri poterit modo ipsis praestentur.

Plures itidem in Germania degunt Poloni sacerdotes, extorres vel deportati, qui cum variis opprimantur difficultatibus, peculiari indigent auxilio. Ut igitur horum illorumque bono quamprimum prospiciatur, SSmus D. N. Pius Divina Providentia PP XII Excmo D-no Josepho Gawlina, Episcopo Mariammitano, Polonorum exercitus Praesuli, in omnes christifideles et sacerdotes supradictos iurisdictionem ordinariam tribuit cum omnibus facultatibus necessariis et opportunis. Quapropter Exc-mus D-nus Gawlina memoratos sacerdotes sibi curae habebit, providens ut sacro ministerio iidem fungi queant, atque idonea eis munera committet. Nihil vero obstabit quin Ipsius prudenti iudicio, si casus ferat, quidem ex iis Polonis sacerdotibus — suum in patriam vel in religiosam familiam reditum expectantes — certa obeant officia in aliqua dioecesi de consensu Ordinarii loci et sub eiusdem regimine.

Quod vero ad fideles, de quibus superius sermo est, id cavebit Exmus Gawlina, ut rite et apte disponat quidquid ad eorum religiosam curam attinet, praesertim ut iisdem sacerdotibus idoneos debitis facultatibus instruendos attribuat.

Quibus sacerdotibus peculiaria certaue mandata dentur praesertim ad nuptiarum celebrationem quod spectat. In matrimoniis enim contrahendis inque iis in sueto libro adnotandis servanda sunt quae in Codice Iuris Canonici praescribuntur et quoad probationem de statu libero contrahentium insuper ob oculos habendae sunt Instructiones a S. Congregatione de Disciplina Sacramentorum diebus 4 Iulii 1929 et 29 Iunii 1941 datae. Quodsi omnes in iisdem instructionibus contentae praescriptiones servari non poterunt memorati sacerdotes aliis opportunis adhibitis praesidiis ita investigent, iureiurando suppletorio non excluso, ut de suscepto a contrahentium baptismo et de eorundem statu libero dubitari serio nequeat.

Iurisdictio personalis ordinaria Exc-mo D-no Josepho Gawlina concessa pro memoratis catholicis Polonis cum iurisdictione Ordinariorum locorum cumulatur, quos expedit de presenti decreto certiores facere.

Quae supra recensentur, tantum perdurantibus hodiernis rerum adiunctis valebunt. Contrariis quibuslibet minime obstantibus.

Datum ex Aedibus Vaticanis, die 5 mensis Iunii anni 1945

(—) Dominicus Tardini
A secretis S. C. pro Negotiis Ecclesiasticis-
Extraordinariis

ZALĄCZNIK II

Sacra Congregazione Consistoriale
Prot. N. 497/52

Roma, 4 Agosto 1952.

ECCELLENZA REVERENDISSIMA,

Com' è ormai noto a Vostra Eccellenza Rev. ma la Costituzione Apostolica „Exsul familia”, teste pubblicata, reca alcune norme per il ricordinamento della cura spirituale degli emigrati. Mi reco a premura, al riguardo, significare per agusto incaroco del Santo Padre che la medesima Santità Sua, per quanto riguarda l'assistenza religiosa ai profughi ed emigrati polacchi, si è compiaciuta manifestare l'augusto avviso che, fino a nuovo avvisa contrario, continui a valere quanto è stato stabilito finora.

Nel portare a conoscenza di V. E. tale sovrana disposizione, con sensi di distinto ossequio mi professo

di Vostra Eccellenza Rev. ma come fratello
A. G. Card. Piazza
Vesc. di Sabina e P. M. Segret.

A Sua Eccellenza Reverendissima
Monsignor Giuseppe Gawlina
Vescovo titolare di Mariamme

ZALĄCZNIK III

Segretaria di Stato
di Sua Santità
N. 5753/64

Dal Vaticano 20 Octobris 1964.

ILL. ME AC REV. ME DOMINE

Postquam desideratissimus Iosephus Gawlina, Archiepiscopus tit. Madytensis, ad caelestis vitae praemium vocatus est, ne clerus atque fideles e Polonia orti, atque Germaniae regiones incolentes, quibus memoratus Praesul ordinaria iurisdictione moderabatur, spirituali curatione careant, visum est omni cum sedulitate eorum consuli necessitatibus.

Quam ob causam Sanctitas Sua, re attente perpensa, te ad id munus eligere statuit, qui eidem Madytensi Archiepiscopo tuam adiutricem operam, ut Generalis Vicarius, egregio cum animorum fructu multos iam annos navasti, atque recens missis reverentiae plenis litteris Augustum Pontificem de istorum fidelium condicione ad religiosas res quod attinet, certiore fecisti.

Te igitur Beatissimus Pater Visitatorem Canonicum nominat eorum, qui e Poloniae finibus extorres vel demigrati in Germaniae territorio degunt; tibi quoque pariter confirmat omnes potestates facultatesque, quas memoratus Ordinarius tibi iam fecerat, addita etiam subdelegandi facultate, itemque ceteras omnes, quibus durante Generalis Vicarii munere ad hunc diem fructus es.

Qua in re, patet profecto hasce potestates, pro fidelibus catholicis Polonis concessas, cum Ordinariorum locorum, quas illi habitant, iurisdictione cumulari, sicut iam ad Exc. mum Archiepiscopum Gawlina pertinebat.

Dum igitur miserentis Dei opem et robur tibi deprecatur, quo nisus e tua patria sacerdotum fideliumque necessitatibus paterna sollicitudine obviam eas, atque auxilio destitutos soleris eorumque animos ad supernam spem erigas atque confirmes, Christi Vicarius tibi Apostolicam Benedictionem permanentem impertit, quam ad eosdem pertinere ex animo cupit.

Interea, me ea qua est observantia, profiteor tibi addictissimum

H. J. Card. Cicognani

Ill. mo ac Rev. mo Domino
D. no Eduardo Lubowiecki

ORGANIZATION OF THE POLISH PASTORSHIP IN THE WEST GERMANY
AREA (1954-1975)

S u m m a r y

The paper is part of a more extensive work entitled „The Polish pastorship in West Germany after 1945”. It aims at presenting organizational and legal matters concerning the Polish pastorate in Germany. At the end of the war, in May 1945, in the former Third Reich area the Polish population counted approximately 2 mln with about 850 priests. These clergymen, before returning to Poland or emigrating to other countries, took up pastoral work among the liberated compatriots. First of all, they created organizational frames for the pastorship. In the first period (April-June 1945) they were organizing the pastorship on jurisdiction obtained from the ordinaries. In the American zone almost all the priests were aggregated in the concentration camp Dachau. After its liberation, Rev. Franciszek Jedwabski (later Bishop Auxiliary of Poznań) organized, as a temporary central agency, the Polish Pastorship Headquarters situated in Freimann nearby Munich. In the British zone the pastorship was organized by Rev. Col. Franciszek Tomczak, dean of the First Armoured Division, Rev. Lt.-Col. Jan Wojciechowski SJ, Rev. Maj. Walerian Paćzek SAC, and others. Very helpful were the chaplains of the Polish Armed Forces in-the-exile. The proper organization could, however, come only after nomination of an ordinary. The Apostolic See, well acquainted with the demographic situation of the displaced population in the former Reich area, created on 5 June 1945 Rev. Dr. Józef Gawlina, The Field Bishop of the Polish Armed Forces in-the-exile, an ordinary for Poles in Germany and Austria, giving him all plenipotencies. This function he performed till his death, i. e. till 21 Sept. 1964. Bishop Gawlina came to Germany on 25 June 1945. There he started canonical visitations of Polish centres and brought into being a diocesan chancery for Poles in Germany, at first in Freimann and from September 1945 in Frankfurt/M. As vicar general and chancery director he appointed Rev. Jedwabski and, after 13 Nov. 1945, Rev. Edward Lubowiecki. The whole West Germany area, according to ecclesiastic practice was divided into more than ten deaneries, directed by dean-priests appointed by him. Now (1975) there exist 4 deaneries: Bavarian, Stuttgarian (Württembergian), Badenian and Northern. A separate deanery was set up for the pastoral care over the American Army's guard-services.

After bishop Gawlina's death the Holy See, on 20 Nov. 1964, created Rev. Edward Lubowiecki the ordinary and canonical supervisor for Poles in Germany. The office was performed by him till his death on 12 Dec. 1975.

In December 1945 the Polish pastorate in West Germany counted 502 priests, while in 1975 — 37.